

ИНСТИТУТ ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА ИЗКУСТВОТА, БАН

ГЕОРГИ КРУМОВ ДЕСПОДОВ

ПРИЧАСТНИЯТ РЕПЕРТОАР В РИЛСКИТЕ
МУЗИКАЛНИ РЪКОПИСИ

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертация

за присъждане на образователна и научна степен „доктор”

Научен ръководител: проф. д. изк. Светлана Куюмджиева

Рецензенти:

1. Проф. д. изк. Стефан Хърков
2. Доц. Костадин Нушев

София, 2011 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

Актуалност на темата

Цел, задачи и метод

Увод

I Причастните песнопения

1. Исторически сведения за произхода на причастните песнопения

- Литургичен цикъл на причастния
- Псалмодията и причастният цикъл
- Псалмите в източните литургии
- Причастният псалом
- Византийският цикъл на причастните песнопения

2. Причастни песнопения за неподвижните църковни празници

3. Променливи причастни

II. Богословското значение на причастните песнопения

1. Православното учение за Евхаристията

2. Общоприети тълкувания на библейските текстове използвани за причастни

III. Рилската певческа школа през 18-19 век.

1. Седмичните, неделните и празничните причастни в рилските музикални ръкописи
 - Авторски Причастни
 - Преводни Причастни
 - „Вкусите и видите” Причастен за светата Преждеосвещена литургия
 - Сладкогласни ирмоси
2. Изпълнителски проблеми свързани с причастните песнопения

Заключение

Приноси на дисертационния труд

Актуалност на темата.

Актуалността на разработвания в този труд въпрос е свързана с вечно живия църковен опит, изразяващ се и непрестанно актуализиращ се във

всекидневната литургична практика. Заниманието с богословските литургични текстове и църковна музика винаги е било на дневен ред за православните християни. Репертоарът от причастни песнопения в ръкописите от Рилския манастир не е изследван и настоящата разработка запълва едно липсващо звено в академичните изследвания по въпроса.

Цел, задачи и метод.

Целта на настоящия труд е да се обхване причастният репертоар на дейците от рилската певческа школа през XIX в.; да се установят авторските причастни песнопения, съставени от представителите на рилската певческа школа, техните преводи на утвърдени в практиката гръцки образци. Специално внимание е отделено на причастните за св. Преждеосвещена литургия и на сходния на причастните жанр – сладкогласните ирмоси. Проследяват се и различните изпълнителски практики на причастни песнопения и съпровождащите ги изпълнителски проблеми. За да се изведе спецификата на рилските песнопения е предприето и проследяване на историческото развитие на причастните песнопения през различните епохи от църковната история. Изложени са различните тълкувания на конкретните псаломски текстове, използвани като причастни песнопения. Направен е опит за изграждане на цялостна картина на тяхното богословско значение.

I. Причастните песнопения.

1. Исторически сведения за произхода на причастните песнопения

Св. Кирил Йерусалимски, като пише през 348 г. до паството при църквата на Светия гроб, ни дава ценно описание на ранните християнски литургични

практики и е един от първите, който отбелязва, че по време на причастния ритуал се е пял псалом. Трябва да се има предвид празнината от осем до девет века, която се явява между свидетелството на св. Кирил и началото на писмената нотирана традиция за причастните песнопения на Изток. „В целия ранно-християнски свят - пише Oliver Strunk - се простира недостъпната бариера на усната традиция между почти най-късните мелодии и най-ранните опити те да се ограничат в писмена форма.” В тази глава обръщам внимание на причастните песнопения, запазени в корпуса с музикални документи през ранния период във Византия и славяноезичния свят от XII - XIII в.

Музиката за причастния е по двадесет и шест текста, всеки определен за един или повече случая през богослужебната година. Най-ранните музикални източници за причастните песнопения, се намират в четиринадесет нееднакво съставени старинни ръкописи. Цикълът все още не е пълен, както го намираме в по-късно време. Никой не се датира от преди дванадесети век. Има основание да се вярва, че три от най-ранните славянски книги, познати като Успенски, Благовещенски и Синодален Кондакар, съдържащи и мелодии на гръцки език представят по-архаична форма, отколкото тези, предавани в съвременните на тях византийски и други славянски ръкописи.

Една от характеристиките на *Святий Боже*, *Херувимската песен* и *Причастното песнопение* е, че те изпълняват специална функция в структурата на литургията. Всяко едно от тези песнопения е предназначено да отговори на дадено действие: *Святий Боже* се изпълнява при диалога и действията преди четенето на библейските откъси в първата част на литургията; херувимската песен съпровожда преместването на даровете по време на Великия вход; Причастният се пее докато свещенослужителите приготвят потира и приемат причастието. Според ритуала в епископска служба или празнична литургия тези действия могат да бъдат доста сложни. В този смисъл пространните и дълги мелодии се използват, за да предоставят богослужебно време за тяхното завършване. Музикалните книги от типа на антологиите от XIV и XV век съдържат множество музикални мелодии към тези три песнопения, но през XIII век само причастното песнопение се дава в обширно музикално представяне, като се наброяват над шест различни

мелодии. За *Святий Боже* и *Херувимската песен* най-ранните документи предават една съща мелодия. Ритуалът на причастяването е свързан още от самото си начало с по-тържествено действие, и е бил централен в литургията, където необходимостта от пеене (особено на псалмите) е била естествено най-голяма.

Корпусът на причастните песнопения в сбирките от XIII век е уникален, не само заради техния брой, но също и заради музикалното им осмисляне. Мелодиите са предадени в два цикъла – първият е осмогласен с музика по реда на осемте гласа за всяко от трите вида песнопения, които се използват най-често: за събота, за неделя и за литургията на преждеосвещените дарове; вторият цикъл следва големите празници от църковния календар с неподвижните по Минея, като се започне от празника на Църковната нова година 1 септември и подвижните по Триода и Пентикостара. Много от по-известните причастни от втората група имат по няколко мелодии. Това включва стихове от псалмите за Богородичните празници за празнуването в памет на почитани светии. Други видове мелодии като ипакои, кондаци, прокимени и алилуарии също се разграничават в два цикъла, но на причастните в някои случаи са дадени други мелодии и текстовете им, с две изключения (Светли четвъртък и Великден) са от библията, най-вече от псалтира.

Литургичен цикъл на причастния

Най-ранни запазени нотирани версии на причастни песнопения има в книгата, позната като Асматикон. Ранни причастни на славянски се откриват в кондакарите датиращи от края на XI-XIII век. Оцелели са почти дузина копия на Асматикона: повечето от тях произхождат от южноиталиански религиозни общности, които спазват православно-византийско богослужение. Датират се най-късно до 1225 г. Асматиконът е книга, която съдържа песнопения, изпълнявани от хоровете в градските катедрали. Соловите песнопения са събрани в Псалтикона. Последната книга съдържа богато украсени песнопения, предназначени за добре обучени певци. В някои ръкописи, съдържанието на Асматикона и Псалтикона е комбинирано, като

например: Messina 129, Messina 120, Grottaferrata Cod. Cyrpt. Г.γ.5 и Vatican gr. 1606. Ръкописите от тази малка сбирка си приличат по подредбата на причастните. Всеки е уникален и всеки показва рядко разнообразие на стил и структура. Всеки Асматикон следва приблизително подобен план на аранжировка. Един извор съдържа ограничен брой причастни, друг насочва певица към църковен празник, който използва същия текст, а трети съдържа напълно представени съботни и неделни причастни цикли. Не може да се твърди със сигурност, че една от версиите е по-стара от другите. И ако в някои случаи византийските ръкописи предават, не толкова изтънчена и сложна мелодия като тази в италианските извори, това не би могло да е аргумент за определяне на по-традиционен музикален репертоар. Защото в друг случай би могло да е валидно обратното. Като цяло могат да се направят някои бележки за стила на причастните в Асматикона. Музиката им е сравнително сложна и разнообразна, фразите са несиметрични и няма стабилна зависимост между ударенията в текста и музикалните модуляции. В зависимост от взаимодействието между мелодийните елементи, като решаващ фактор за построяването на мелизматичната плавност фразите допринасят за структурата, в която автономността на думите се балансира от тази на музиката.

За целите на това изследване се облягам главно на пет ръкописа от XIII век. Четири представят южно-италианската традиция (Grottaferrata Г.γ.1, Г.γ.5, Г.γ.7 и Messina 129), докато Lavra Г.3 се смята, че предава атонска практика. Г.γ.1 е красиво съставен Асматикон, с богат репертоар от причастни. В повечето мелодии каденците завършват на основния тон от лада, крайт на фразите се подчинява на особеностите на междинните ключове, установените мелодични образци, които се повтарят на същата или на други по-високи степени от ладовия комплекс. Това е единственият ръкопис, който предава съботните, неделните и преждеосвещените причастни в три осмогласни цикъла. В Г.γ.5 осмогласните цикли от октоиха са по-бедно представени, но по-богати в празничната програма на подвижни и неподвижни песнопения. Подобен на този ръкопис по структура и пълен годишен цикъл е Г.γ.7. Неговата нотация се разчита по-трудно, отколкото на Г.γ.5 и Г.γ.1. – Не са рядкост пропуснати невми – но предимството му е, че е

единственият източник, освен Г.γ.1, с два пълни осмогласни цикъла (само съботните и неделните песнопения; преждеосвещеният причастен цикъл е представен с една напълно уникална музика). Както споменах по-рано, от всички източници, Месина 129 съдържа най-голямата сбирка от причастни песнопения. Последните листове, които предават повечето от съботните и неделните цикли са дотолкова повредени, че единствено е възможно да ги определим като за трети глас. Мелодиите на преждеосвещения причастен цикъл, които са писани в раздела специално определен за триодните песнопения, не са подредени в осмогласника. Вместо това, три мелодии (познати от друг Асматикон) на 1, 2 и 3-ти глас са специално създадени за първите три дни на Светлата седмица, докато две неопределени мелодии на четвърти плагален глас са уникални за този ръкопис. Атонският кодекс, Lavra Г. 3, е изгубил съботните и неделните си причастни, но се радва на пълен цикъл от преждеосвещени песнопения, които дори превъзхождат по брой тези от Г.γ.1. Останалата част от техния репертоар включва пълен цикъл за годишните празници.

Една бележка в Chronikon Paschale за 624 година и литургична посочка в Британския музей в Лондон, свидетелства, че причастният в оригиналната си форма не бил просто част от псалом с прибавено Алилуя, а цял псалом. Алилуя, което в по-късно време се прикрепяло към единичен псаломов стих би могло да бъде стария отговор - рефрен, който богомолците са пеели след последователните стихове от псалома. Оттук трябва да е останала двуделната структура от, стих и алилуя, и това деление е ясно отразено в музикалните мелодии на причастния. В Асматикона стиховете от псалома са съпроводени с мелодии, които като цяло са скромни по пространност и разнообразие. Това показва забележителна степен на тематична съгласуваност и единство. В осмогласните мелодии музиката носи примитивна, подобна на речитатив опростеност с много малко украси. Нейният полуукрасен характер не пречи вероятно на намеренията на композитора да привлече вниманието върху текста. Това е постигнато чрез създаване на фино и тясно балансирана връзка между текстовите и музикалните идеи. Паузите в стиха диктуват каденцовите музикални фрази и когато има украси, те са взети от съкровищницата с традиционните украсени образци. Последните не са приложени механично,

ните са напълно зависими от ударенията в текстовете от псалмите; тяхната функция е да внесат разнообразие в стила, споен във внимателно систематизирана стихово-музикална система.

Вторият елемент в музикалната и текстовата структура на причастния е Алилуя. Нейната музика е написана в изцяло различен стил от текста на псалом. Дългите стихове с удължени мелизматични разработки, изискват опората на вмъкнати чужди букви. Каденцовите образци са сложни и произволно разположени. Ритуалът на причастяването е доста дълъг, особено когато присъстват няколко свещеника или когато епископ отслужва литургията. Няма достатъчно дълъг цял псалом, който да запълни това богослужебно време. Тук хорът има три варианта за избор: той може да повтори песнопението докато царските двери се отворят за изнасяне на потира; той може да запази тишина; или може да проточи песнопението. Те го разтягат, като го пеят дълго, удължават първите две срички от фразите. Тази характерна фраза може да бъде представена като някакъв знак, защото вероятно се е пяла когато са се отваряли дверите за причастяване на миряните.

Псалмодията и причастният цикъл

Целта на тази част е да разгледа цикъла на късноризантските и славянските причастни песнопения в тяхната историческа перспектива. Направено е изследване на целия запазен репертоар на химнографските текстове в ранните документи на Източната и Западната Църкви и в патристичните писания, но главно беше обърнато внимание на календарния цикъл от песнопения, който е създаден и се е разпространил във Византия и в областите, където е проникнало византийското културно влияние.

Картината е много по-ясна след Константиновият мир (след 313 г.), когато под влияние на монашеските свещени правила книгата на Псалмите заела централно място както в службите, така и в евхаристийната литургия.

Псалмите в източните литургии

Сведения още от четвърти век потвърждават практиката на пеене на псалми в Божествената литургия по време на даването на причастие. Напълно естествено било песнопенията да съпровождат участието в църковните тайнства. От самото начало християните разполагали с богата книга с химни, Псалмите на Давид, с много текстове с пророчески посочки към тайнството. Разбира се, има малко директни доказателства, които изясняват начина на използване на псалмите в най-ранните етапи от християнското богослужение. Използваната от древните писатели терминология е неясна и двусмислена. Изглежда със сигурност през апостолските времена думата псалом би могла да означава нещо повече от препратка към библейския Псалтир. Някои учени са приели, че първите християни, които присъстват на службите в синагогата възприемат познатия юдейски обичай на пеене или рецитиране на псалми. Но докато несъмнено в самото начало характерът на християнското богослужение бил неизбежно юдейски, средствата днес за установяване на природата, формата и обхвата на този характер са изключително ограничени. Юдейските документи от първите два века след Христа дават само частична информация за ритуалите в храма и синагогата и често са проблематични. Например, ранната равинска литература сочи, че докато съществувала обща структура в храмовите служби, в същото време имало значително насърчаване за нововъведения и перифразирание на отделни части. Докато се знае, че псалмодията представлявала част от някои големи празници в богослужението по времето на втория храм, същото не може да се твърди със сигурност за периода веднага след разрушаването. От християнска страна картината на богослужението в апостолския век не е много по-ясна. Повечето свидетелства са или фрагментарни, или косвени и трябва да се интерпретират в светлината на късната практика. Има доказателства които свидетелстват, че химни е създала и новата християнска общност за своите богослужебни нужди, голяма част от тях обаче са по текстове от псалми. Следи от тези непсалмодийни произведения има в текста на самия Нов Завет. Някои са открити записани на ранноегипетска острака, а други могат да се видят в *Дидахи* и писанията на Юстин Мъченик. Още в началото на втори век Плиний Млади, управител на Витиния, научава от отrekli се християни, че докато са били вярващи, те се събирали заедно и пели химни в чест на Христос „като на

Бог.” Трябва да се обърнем към самия Нов Завет, за да научим повече за раннохристиянските молитви.

Напълно вероятно е християните да са присвоили псалмите по същия начин и по същите причини, заради които са възприели останалата част от Стария Завет. А именно, заради пророческите алюзии с Иисус Христос, Месията. Тук е много поучително да се отбележи, че в древното християнство псалмите се изпълнявани не толкова като независими молитви, но като пророчески свидетелства – не като обща молитва към Господ, но като подготвителни бележки за представянето на новозаветните събития. В по-късни времена тяхната функция в причастния ритуал недвусмислено отразява този месиански характер, подкрепяйки тайнството на Христовото присъствие в общността от вярващи.

Причастният псалом

Причастният ритуал както в Източното, така и в Западното християнство принадлежи изключително на Божествената литургия или Месата. В православния Изток песнопението, което съпровожда събитието е впечатляващо и тържествено. На гръцки причастният химн се означава с термина „киноникон”, на славянски – „причастен”, а нашето най-ранно достъпно свидетелство за това песнопение сочи към непроменящ се псалмодиен текст в няколкото литургични пласта. Вероятно в началото, когато заради литургичното действие на вярващите не им се искало да отклоняват вниманието от момента с представяне на музика, приемането на тайните ставало в пълна тишина. Разбира се, това ставало и по време на Великия вход в началото на литургията на верните. Според омилиите на Теодор Мопсуестийски, пренасянето на даровете първоначално е ставало в пълна тишина. Едва по-късно, в първата четвърт на пети век, за първи път чуваме за преданафорна псалмодия, вероятно изпълнявана да съпровожда движението на клира и миряните към даровете. По това време обществените служби на свободната и имаща подкрепата на държавата Църква са започнали да се разгръщат и развиват в познатия ни като византийски или константинополски

ритуал. Източната божествена литургия е типичен продукт на столицата и на нейната Велика църква: очертанятията ѝ станали стандартни, уеднаквени и били замислени като достойни за подражание от катедрали, църкви и манастири във всички части на Империята. Вече бяха отбелязани два важни примера – при пренасянето на даровете и при даването на причастие. Псалмодията обаче се използвала и между четенето на откъси (неевангелски) от Библията. Тя заемала особено важно място между Посланията и Евангелието. Освен това през шести век псалом и тропара (трисвятое) се пели да покрият влизането на свещеника и другите духовници в църквата. Въпреки, че не е бил специално предназначен за причастяване, псалом 33 - целият или части от него, се пеел по време на причастieto още от поне четвърти век насам. Когато описва приемането на причастие, Ориген свидетелства, че след проповедта вярващите със свещеника се приближават към сватбената вечеря на Агнеца, за да приемат Тайните. Неговият коментар на псалом 33 и специално на стих 9 от него вероятно наемква за употребата на този стих по време на причастieto. Но св. Кирил Йерусалимски, когато през 348 г. пише на църковния събор на Светия гроб, ни дава ценни сведения за ранно християнските литургични практики (особено за Литургията на верните) и пръв разкрива, че по време на причастieto действително се пеел псалом 33, *Вкусите и видите, яко благ Господ*.

За обичая на пеене на псалом при причастяването на народа споменава също св. Августин (354-430) в своите Изповеди.

В литургията на св. ап. Яков, която датира от около средата на пети век, бележките уточняват, че само стихът „Вкусите и видите” се пъл от певците по време на причастяването на клира. Нещо повече, с тези думи започва първата причастна молитва преди самото причастяване. Кодексът на Росано (8-9 век) е най-ранният документ, който приписва на това песнопение името „Киноникон”, и посочва, че в края му се е пеело Алилуя.

От творенията на св. Йоан Златоуст, научаваме, че в Антиохийската литургия, псалом 144 (*Ще Те превъзнесам, Боже мой, Царю [мой], и ще благославям Твоето име отвика до века*.) се е изпълнявал от певците по време на приемане на даровете от верните. Нещо повече, хората отговаряли на

всеки стих от този псалом с неговия петнадесети стих: *Очите на всички се на Тебе упоават, и Ти им даваш тяхната храна своевременно.*

Блажени Йероним казва (“Що се отнася до светата Евхаристия, можете да я приемете по всяко време с чиста съвест и без проблеми от моя страна. Слушайте какво казва певецът: ‘Вкусите и видете, яко благ Господ’, вие също можете да пеете с него „От сърцето ми излиза славословие.”)

Според преданието, това песнопение било използвано в Ирландската църква докато хората се причастявали. Тази песен е запазена също в древния Ирландски Антифонар на Бангор, където е озаглавена *Himnum quando communicarent sacerdotes*.

Същият латински текст се появява и в Амвросиевата меса.

Несъмнено в литургията от апостолските постановления изрично е упоменат целият 33-ти псалом. В антиохийската литургия, според ясните указания на св. Йоан Златоуст, 144-ти псалом също се изпълнявал целият, въпреки че не се разбира дали преди или след причастие.

Според *Диатаксис* в ръкопис Add. 34060 от библиотеката на Британския музей в Лондон, наскоро преведен и редактиран от Робърт Тафт, епископът започва 33-ти псалом след като в олтара приемат причастие и дава знак на помощниците. Те изпяват целия псалом, докато народа се причастява. Тропарят Πληρωθήτω τό στόμα ἡμῶν..., който по това време е разделен от причастното песнопение с диалози между епископа и архидякона и с други възгласи, също се изпълнява от псалтите.

Причастният ритуал още от начало бил изключително тържествен. Той бил самият център на литургията, където нуждата от пеене (особено псалми) била най-голяма и където чуждите нововъведения били стилистично неподходящи.

Византийският цикъл

Най-ранните документи, които предоставят детайлни описания на византийската литургия, вече разкриват сложна музикална обработка на причастните песнопения. Въпреки че позволяват отклонения в изпълнението на образците, цикълът на причастните текстове може да се възстанови, поне от късния девети век и да се разчете тяхната нотация от дванадесети век.

Както вече беше отбелязано, причастни стихове са използвани във византийските литургии през литургичната година. Някои са свързани с празника за деня, други - с честването на паметта на даден светец, а трети просто с природата на самия причастен ритуал. Всички завършват с Алилуя, с изключение на две небиблейски песнопения за Велики четвъртък и за Великден.

Следващият преглед представя цикълът в три главни категории, (Неподвижни и променливи Причастни) и документира литургичното развитие на всеки текст.

II. Богословското значение на причастните песнопения.

Навсякъде ролята на причастния е да подготви и призове верните към приобщаване в Евхаристията. Това приобщаване, извършващо се в знак на особена тайнственост при закрити олтарни врати и завеси, е най-светият момент след този на претворяване в литургията, изискващ от молещите се особена съсредоточеност. Последната не би могла да се постигне при каквото и да е дълго песнопение. Точно тук е необходим един кратък и изразителен стих с припев алилуя, отбелязващ всички най-важни и радостни моменти от богослужението. За тази цел е сътворен причастният напев – бавен, спокоен и умиротелен. Причастният призовава към приобщаване с Христос. Причастяването с Тялото и Кръвта Христови обаче изисква особено настроение. Предпоставки за участието на верните християни в Евхаристията са:

1. Принадлежност към Църквата.

В божествената Евхаристия имат право да участват само кръстените, тоест членове на Православната Църква. Те вярват, че с участието си в божествената Евхаристия участват във вечния живот, получават опрощаване на греховете и приемат в себе си Христос.

2. Вътрешното очистване от всяка нечистота на духа и плътта

“Но нека човек да изпитва себе си, и тогава да яде от хляба и да пие от чашата” (1 Кор. 11:28).

Свети Йоан Златоуст подчертава: “Зная, че много от нас пристъпват към тази свещена трапеза на този празник по обичай. Разбира се, би трябвало, както много пъти съм казвал преди, да не разделяме празниците, когато трябва да се причастяваме, а да очистваме съвестта и след това да пристъпваме към свещената жертва”.

Чистотата на дома на нашата душа е задължителна. Чистотата ни дава чиста съвест. И свети Григорий Палама подчертава: “Братя, нека първо да очистим тяло, уста и разум и да пристъпим с блага съвест”.

3. Примирението с нашите врагове

Господ казва: *“И тъй, ако принасяш дара си на жертвеника, и там си спомниш, че брат ти има нещо против тебе, остави дара си там пред жертвеника и иди първом се помири с брата си, и тогава дойди и принеси дара си”* (Мат. 5:23-24). Затова преди Анафората, т.е. преди благославянето на хляба и виното и претворяването им в Тяло и Кръв Христови, се отправя призив към всички нас: “Да възлюбим един другия, та в единомислие да изповядаме“. Този призив е съществен елемент от божествената Литургия.

4. Единството на вярата

В Евхаристията участват само тези, които точно изповядват догматическите вероопределения на църквата. Затова преди това изповядваме вярата, като произнасяме “Символа на вярата”. За православните единството на вярата е предпоставка за нашето участие в общата чаша. По този начин в Тайнството не се допускат инославни, иноверни и еретици. Не се допуска никой, който не е православен. За инославните обратно, общата чаша е предпоставка за единството, т.е. причастяват се, за да се съединят.

Единството на вярата се свързва с познаването на Сина Божий (Еф. 4:13). Следователно само тези, които познават Христос, могат да Го прославят “с една уста и с едно сърце”.

5. Освобождаването от себелюбието и егоцентризма

В Евхаристията не може да участва никой, който се стреми към индивидуално спасение. Това е така, защото Евхаристията ни изцелява от себелюбието, премахва егоцентризма, който ни пронизва до кости, и ни учи да живеем заедно с братята си и с другите твари. Така Евхаристията става определен начин на живот и съществуване – социален, кинониен (κοινωνία като общност) и колективен начин на съществуване.

6. Животът в Светия Дух.

Само тези, които се подвизават в духовната борба и живеят живота на Духа, имат право да се причастяват.

Всички тези предпоставки са имали предвид и древните съставители на различните причастни песнопения. Трябва да се съобразяват с тях и свещенослужителите, певците и народа когато чрез текста на причастния Господ ни призовава да се съединим с Него.

1. Православното учение за Евхаристията

Приобщаването с Христос в Неговата Евхаристия е кулминационен момент в живота на всеки християнин. Св. Кирил Йерусалимски (348 г.), тълкувайки последованието на Св. Литургия, изобщо не оставя място за съмнение относно това какво следва да правят всички верни, когато певецът ги призове към Св. Дарове, пеейки причастният *„Вкусите и видите, яко благ Господ”*. Както се каза това е и текста на считания за един от най-древните причастни. Точно този текст е и най-ярък изразител на истинското отношение, което трябва да имат християните към Евхаристията. Св. Кирил изяснява: *„... във вид на хляб ти се дава тялото, а във вид на вино ти се дава кръвта, за да станеш, приемайки тялото и кръвта Христови, приобщен към тялото и кръвта Му. Така ставаме и христоносци, когато тялото Му и кръвта Му се разпространят из нашите членове. Така ставаме - според блажения Петър - участници в божествената природа”*

За да разберем богословския смисъл на причастните, трябва първо да осъзнаем истинския смисъл на Евхаристията и последствията, които

произтичат от приобщаването с Христос. В Евангелието според Йоан Сам Христос говори за Евхаристията и нейното радикално значение за наследяване на вечния живот: *А Иисус им рече: истина, истина ви казвам: ако не ядете плътта на Сина Човечески и не пиете кръвта Му, не ще имате в себе си живот. Който яде Моята плът и пие Моята кръв, има живот вечен, и Аз ще го възкреса в последния ден. Защото плътта Ми е наистина храна, и кръвта Ми е наистина пиене. Който яде Моята плът и пие Моята кръв, пребъдва в Мене, и Аз в него. Както Мене е пратил живият Отец, и Аз живея чрез Отца, тъй и който Мене яде, ще живее чрез Мене. Този е хлябът, слязъл от небето. Не както бащите ви ядоха маната и умряха: който яде тоя хляб, ще живее вовеки.* (Йоан 6:53-58). Мнозина от неговите слушатели, в това число и някои негови ученици и последователи извън числото на дванайсетте, се съблазнили от тези думи и Го напуснали, явно разбирайки думите на Христос буквално. Той не ги спрял. Дори добавил, като казал на дванайсетте си най-приблизени ученици: „... да не искате и вие да си отидете?“. При възможността да си тръгнат и най-приближените му ученици, Христос не спестява истината за Неговото тяло и Неговата кръв в Евхаристията. Последствията от приобщаването с Христос в Неговото тайнство са огромни. След своето Възкресение Христос се явява на двама свои ученици – Лука и Клеопа по време на пътуването им към Емаус. Те обаче не го познали. Едва след като седнали за вечеря и когато Христос взел хляба, благословил го, както го благословил и при учредяването на Евхаристията на тайната вечеря – „...тогава им се отвориха очите, и те Го познаха“ (Лук. 24:31). Духовното проглеждане и познанието на истинския Бог са достъпни само като плодове на приобщаване в Евхаристията. Най-великият дар, достъпен само за човека е Евхаристията. Св. Йоан Дамаскин уверява, че човекът стои по-високо от ангелите именно заради великата привилегия да бъде причастен на истинския Бог по неповторим начин, съединявайки се с Него в Неговата Евхаристия. Всички благодатни плодове на духовния живот се явяват следствие на Причастието. Съществуват няколко задълбочени светоотчески тълкувания на смисъла на причастния. Две от тях на св. Дионисий Псевдоареопagit и св. Максим Изповедник са особено важни:

„Изповеданието, извършвано от целия вярващ народ в края на тайнственното свещенодействие с възгласяването „Един Свят” и така нататък, показва съкровени, превишаващи ума и разума връзка и съединение с единството на Божествената простота, с която ще се сподобят – премъдро и тайнствено по Бога – съвършените в нетления духовен век. Там, съзерцавайки светлината на незримата и свръх изречена слава, заедно с горните сили те стават вместилище на блажената чистота. След тези песнопения, като завършек на всичко, става преподаването на тайнството; онези, които достойно се причастяват, то преобразува съобразно самото себе си и по благодат и съпричастие ги прави подобни на първопричинното благо и притежатели на всичко, което Му принадлежи, доколкото това е възможно и достъпно за хората. Затова и те, по осинование и благодат, могат да бъдат и да се наричат богове, понеже Бог цял ги е изпълнил изцяло, без да оставя в тях нищо, което да е лишено от неговото присъствие.”

Такъв смисъл са вложили и отците на църквата, съставяйки богослужебните литургични текстове. Това изразява и най-древния причастен; *”Вкусите и видите, яко благ Господ”*. Въпреки това, причастните песнопения се явяват изменяема част на светата литургия. Освен текстове с подобно съдържание, напомнящо ни за реалността и величието на Тайнството, като причастният за Възкресение *„Тело Христово приемите източника безсмъртнаго вкуса”*, в литургичната практика са навлезли и текстове, обвързани с честването на определени светии или свещени събития. Впечатление прави причастният, отреден за всички неделни дни - (Пс. 148,1) *„Хвалите Господа с небес, Алилуя”*. Той има същия смисъл като хвалитните стихирни в края на утринната: от чувство за недостатъчно хваление в края й ние предаваме делото на хваление на ангелските войнства. А Възкресението на Спасителя всъщност е такова дело, за което Господ достойно може да бъде възхваляван само на небето. И в земното небе, каквото се явява олтара, по време на причастния се случва достойна за настоящото небе жертва на

хваление: най-искрено приобщаване чрез евхаристийните Дарове към Самия Христос, станало възможно чрез изкупителната Христова смърт.

Св. Евхаристия е връхната точка на нашите упования. Тук началото и краят са свързани в едно: възпоменанията на евангелията и пророчествата на Откровението, т.е. пълнотата на Новия Завет. Евхаристията е тайнствено предчувстване, предвкушане на Възкресението, „образ на Възкресението" (ὁ τύπος τῆς ἀναστάσεως).³¹⁶ Тайнственият живот на вяращите е изграждане на Църквата. Чрез тайнствата и в тях новият живот в Христос се разпространява и дарява върху членовете на Неговото тяло. Чрез тайнствата се усвоява и разкрива Изкуплението. Можем да добавим: в тайнствата се довежда до завършек Въплъщението, истинската среща на човека с Бога в Христос.

2. Общоприети тълкувания на библейските текстове използвани за причастни

Освен в общия литургичен контекст, всеки Причастен има и собствено богословско значение. Бидейки в повечето случаи псаломски стих той носи смисъл, който е и вдъхновил съставителите на литургичните последования да го включат в сакралния момент на причастяването. В дисертационния труд помествам общоприетите тълкувания на конкретните псаломски текстове избрани за Причастни.

III. Рилската певческа школа – през 18-19 в.

„Откривател” на Рилската певческа школа е Петър Динев. През 40-те години на миналия век той „открива” забравените в библиотеката на Рилския манастир църковно-певчески сборници на рилските дейци от XIX в. и в своите публикации им отрежда достойно място в историята на Българската музика. Основният принос на рилските музикални дейци е, че със своите преводни и оригинални песнопения полагат основите на „народното църковно певческо

дело в България”. Петър Динев разглежда музикалната дейност на школата през XIX в., като сочи за неин главен представител Неофит Рилски. Подробно и прецизно Динев описва намерените от него 21 музикални ръкописа с преводните и авторските творби на рилските дейци. В музикалната история се вписват имената на близките саратници на Неофит Рилски - свещенодякон Кирил, свещемонах Атанасий, свещеномонах Исай, монах Ксенофонт, свещеноинок Константиний, монах Аверкий, монах Акакий, Николай Василиевич, игумен Йосиф и архимандрит Прокопий. Всички те чиито имена днес са все още малко познати, са допринесли много за усъвършенстването на църковното пеене и за развитието му на българска почва. Трябва да се отбележи и централното място, което заема Рилската певческа школа за разпространяването на новореформираната църковна музика в славяноезичния свят. Според Неофит Рилски: „Новоизработеното в Цариград художество най-напред било пренесено в най-отдалечения от Цариград кът – Рилският манастир. И до днес следова това преподаване чинно и за това тоя свещен манастир богатее с много изкусни певци, някои от които имат и свои собствени първообразни съчинения, а също така и много преводи от гръцки на наш език.

В Рилския Манастир най-напред от всякъде другаде се е превело всичкото почти църковно пение на наш език по новата метода на Хурмузия.”

Така в края на XVIII и началото на XIX век в Рилския манастир работи цяла плеяда високо образовани духовни дейци, имащи отношение към църковно-певческото дело.

„Новия метод” на църковната музика започнал да се преподава на славянски език в Рилската обител непосредствено след осъществената реформа благодарение на един ярък музикален деец и педагог Йоасаф, който подготвял ученици. Сред тях вероятно бил и Неофит Рилски, ако се съди по времето на пребиваването му в манастира (1808 – 1828 г.). Дейността на Йоасаф Рилски се отнася към края на XVIII и самото начало на XIX в. и се свързва с Рилския манастир, станал по същото време център (школа) на възрожденската църковна музика в страната. Благодарение на Йоасаф сравнително рано (още в края на първата четвърт на 19 в.) в манастира се въвежда реформираната нотация от Хрисантово-Хурмузиев тип (наричана

още Нов аналитичен метод на нотиране), както и свързаната с нея модална система и жанрова стилистика. По всичко изглежда, че дейността на Йоасаф основно е свързана с Рилския манастир, където по това време - съдейки по изворите - функционира една от най-големите и представителни певчески школи на Балканите - Рилската.

По този начин Рилската певческа школа, възприемайки новата църковнопесенна реформа, поставя край на вероятно съществувала в манастира по-ранна устна певческа практика на български език (според твърдението, че в Рилския манастир „винаги се е пяло на български“). Запазената до съвременността ни сравнително твърде богата рилска музикално-ръкописна колекция (наброяваща над 100 музикални ръкописа от късно-поствизантийския и възрожденския период, гръцкоезични, славяноезични и двуезични) засвидетелства много активна преводаческа и творческа дейност на рилските монаси.

Рилските музикални дейци превеждат и песнопения от гръцки на църковнославянски език, като не пренасят мелодическия материал буквално и механично, а го адаптират творчески. В много от случаите тези адаптации прерастват в своеобразно "повторно композиране" на мелодията. За около две десетилетия рилските монаси попълват с нотирани песнопения на църковнославянски език почти целия годишен богослужебен кръг. След усвояването на новата нотна метода на Хурмузий Неофит започнал да се проявява не само като отличен преводач на гръцки църковно-музикални произведения, но и като творец на собствени композиции. Наред с широката си педагогическа дейност той дълги години работил продуктивно и в областта на църковната музика. От една бележка, написана от него на първият лист на личната му псалтикия през 1851 г., когато той бил преподавател на о-в Халки (писано от самия Неофит), се вижда, че материалът за отпечатването на общия Рилски псалтикийен сборник е бил вече събран и обработен.

Друг музикоучител от Рилската школа е свещенодякон Кирил. Със своята плодотворна дейност свещенодякон Кирил заслужено заема едно от първите места между рилските музикоучители. Той не е оставил собствени композиции, но се е славил като най-добър преводач на класическите

църковни песнопения, които твърде сполучливо е приготвявал към църковнославянския текст.

Свещеномонах Атанасий има големи са заслугите на Атанасий за напредъка на певческото дело в България. Няма музикоучител, който да е оставил толкова много значителни преводи и оригинални съчинения. Атанасий е превеждал повече пападически творби, отколкото стихирарически. Творчеството му се отличава с голяма художественост.

Свещеномонах Исая Рилец е съчинявал и превеждал изключително пападически песнопения. Той е написал заедно с Атанасий седмичните Херувимски песни. Дейността и на този музикоучител е предимно преподавателска, насочена към подготовката на творци и изпълнители в областта на църковното певческо изкуство.

1. Седмичните, неделните и празничните причастни в рилските музикални ръкописи.

Всички рилски духовници били възпитавани в дух на любов към Христос и ревностно пазели апостолските и отечески предания. Те често си спомняли отеческите слова на основателя на Рилската обител и българското монашество св. Йоан Рилски *„Преди всичко ви завещавам да пазите светата вяра без порок и примес от всякакво злославие, както я приехме от светите отци, и да не се увличате от разни и чужди учения. Стойте добре и дръжете преданията, които сте чули и видели от мене, без да се отклонявате нито на дясно, нито на ляво, но ходете по царския път.“* Разбира се, това се отнася за целия живот на отреклите се от света рилски монаси и е дало отпечатък върху всяко тяхно дело. Затова Рилската певческа школа така близо следва вече утвърдената и възприета от Източната Църква византийска православна музика. Рилските музикални дейци усилено превеждат наложилите се гръкоезични образци, но и творят собствени песнопения, проявявайки голям талант и умение, като остават в рамките на традицията. Прави особено впечатление желанието за превеждане и съставяне на пространни, пападически песнопения на някои музикални дейци от Рилската школа. От всички изброени по горе представители на тази школа като преводачи и

творци на причастни песнопения до този момент са известни: Атанасий свещеномонах, Неофит Рилски, Исай, Акакий, Прокопий, Аверкий, Ксенофонт.

Авторски причастни

В музикалните ръкописи от XIX в., съхранявани в библиотеката на Рилския манастир се откриват 18 авторски причастни песнопения. Най-богатият ръкопис, съдържащ всички причастни, е 5/63. Откроява се името на свещеномонах Атанасий като най-продуктивен автор. Той твори преди всичко седмични (всекидневни) причастни. Под негово авторство се среща причастният „Творяй ангели” за понеделник разработен на 1 глас, следвайки установената традиция при гръкоезичните причастни. Стремение към оставане в традицията е и модулационното отклонение на „пламен огненный”, както е при един от най-популярните гръцки автори Петър Лампадарий. Това е най-разпространения авторски причастен в рилските музикални ръкописи.

Прави впечатление логичността, която е вложена в развитието на музикалната мисъл и отделните колена, както и непринудеността на мелодическата разработка. Тази композиция се отличава с ясно мелодическо развитие и лекота на изпълнението. Вероятно поради тези си качества тя се преписва много често в рилските ръкописи. Предпочита се вероятно заради красотата на своята мелодика, пропита със завладяваща простота. И всички останали стихове се отличават с музикалното си разнообразие. В развитието на мелодиите е вложено голямо майсторство и вкус. Същите качества притежават и творбите на йеродиакон Исай, най-близък сътрудник на Атанасий в Рилската школа. При сравнение с подобни творби на гръцки автори още повече проличава голямото музикално дарование на Атанасий, който изпъква като първокласен творец на църковни песнопения. Нека не се забравя, че той е един от много популярните български възрожденски музикални дейци, който опитва творческото си перо в областта на църковната музика така успешно, че е увлича след себе си и другите музикоучители от Рилската школа.

За Вторник се срещат три авторски причастни - на Неофит, Ксенофонт и Атанасий на седми глас. Всъщност посоченият в ръкопис 5/74 причастен за

Вторник с автор Неофит се оказва идентичен с превода му на византийски образец на Петър Лампадарий, който превод е често преписван в различните ръкописи. Причастният с автор монах Ксенофонт се среща в един от най-богатите ръкописи и от XIX в., 5/63, на който Ксенофонт е и преписвач. Докато причастният на Атанасий за Понеделник е най-разпространеният, то този за Вторник присъства и в един ранен двуезичен ръкопис – 5/76 и не намира никакво разпространение в по-късните музикални ръкописи. Причастният е твърде показателен за музикалните дарования на монах Ксенофонт.

Причастният за вторник се отличава с голямо разнообразие и съвършена музикална разработка на стиховете. В разнообразието, внесено при разработката на мелодическото съдържание на всеки стих.

Като автор на причастния за сряда „Чашу спасения“, на 4 глас се среща само свещеномонах Атанасий. Причастният за Четвъртък е с автор Атанасий на 8 глас. За Петък се срещат два причастни с автор свещеномонах Атанасий на 5 глас и с автор Ксенофонт на 7 глас. Тук монах Ксенофонт внася новост, като съставя причастния за петък на 7 глас излизайки от установената византийска традиция, където този причастен традиционно се нотира на 5 глас. Прави впечатление, че монах Ксенофонт нотира всички свои авторски причастни само на 7 глас, което показва неговото предпочитание към този глас.

За Събота, като автори се срещат имената на Атанасий, Неофит и Исай. В ръкопис 5/92 на листове е поместен, същият причастен, но без да е посочен автор. В ръкопис 5/63 и в 5/92 е поместен причастен с автор Неофит, но при сравняването му с неговия ранен превод на същия причастен на Петър Лампадарий се оказва, че това е именно Неофитовия превод. В ръкописи 5/63, , и в 5/77 присъства причастен от Исай на 5 глас. Това е единствения известен авторски причастен в рилските музикални ръкописи от този автор.

Неделният причастен е композиран от Аверкий на 1, 3, 4, 6, 7, 8 глас и се намира в ръкописи: 5/63, 5/74, 5/77, 5/92. Единствено при неделните причастни се среща този автор.

От годишните причастни за църковните празници се откриват 3 авторски причастни.

За 25. 12 Рождество Христово от монах Ксенофонт на 7 глас отново само в ръкопис 5/63.

За Св. Дух от Ксенофонт на 7 глас в ръкопис 5/63.

За Обновление с автор Атанасий на 4 глас пак в ръкопис 5/63.

Начинът, по който рилските музикални дейци строят мелодическата линия на своите творби в ритмично отношение, се различава от похватите на гръцките коленизации, където изцяло доминира ритмиката на еднообразно повтарящата се единица време. В техните творби ние намираме мелодически съчетания с периодично повтарящи се ритмични моменти, в които проличават силни части на такт. Появата на този нов елемент в църковните творби на Рилската певческа школа произлиза от влиянието на народната песен според Петър Динев. Особено ясно това влияние проличава в Неофитовите творби. Подобно на свежа струя то одухотворява монотонността на църковните песнопения и им придава нов мелодически облик. Това предимство на българските музикални творби следва особено да се подчертае, защото то говори за големите музикални дарования на нашите възрожденци музикоучители, които макар и да са работили в условия на робство, не изоставали в творчеството си от гръцките автори.

Преводни причастни

В Рилските музикални ръкописи са известни голям брой преводи на причастни. Броят им стига до 44. Прави впечатление, че са се превеждали предимно творби на Петър Лампадарий и Даниил Протопсалт, докато преводите от други гръцки автори са твърде малко. Срещат се единични преводи на Константин Протопсалт, Георги Критски и Теодор Фокейски.

За понеделник се среща превод на Петър Лампадарий от Атанасий в ръкопис 5/49 и от Неофит Рилски в ръкописи 5/77, 5/92, 5/84, НР 115, – всички на първи глас.

Причастен за вторник с автор Петър Лампадарий и преводач Атанасий има само в един ръкопис 5/49. Преводни причастни от Неофит Рилски има в ръкопис 5/74, 5/92, 5/63, 5/77, 5/84 и НР 115 на седми глас.

За сряда се среща причастен от Петър Лампадарий, преведен от Неофит Рилски в ръкопис 5/63, 5/77, 5/84, НР 115 и с преводач Атанасий в ръкопис 5/76, 5/92, всички на четвърти глас.

За четвъртък има три известни до сега преводни причастни. Тук се среща като преводач името на друг музикален деец от рилските братя – Акакий, който превежда причастния на Даниил протопсалт и неговият превод се среща само в ръкопис 5/49. В този ръкопис се намира и превода на Атанасий на причастния за този ден от Петър Лампадарий. Преводът на Неофит Рилски на същия причастен се среща в ръкописи 5/84 и в НР 115.

За петък са открити два преводни причастни отново от Петър Лампадарий, с преводач Неофит Рилски в ръкопис 5/84 и в ръкопис НР 115 на пети глас.

За събота има преводни причастни на Атанасий в ръкопис 5/49 и на Неофит Рилски в ръкописи 5/84 и НР 115.

Неделни причастни. Прави впечатление липсата на превод на Неофит Рилски за неделя. Най-разпространеният превод в рилските ръкописи е този на Атанасий. Той превежда причастните на Даниил протопсалт на всичките осем гласа. Преводните причастни се намират в ръкописи 5/31, 5/49, 5/63, 5/84, 5/87, НР 518.

Най-голямо разнообразие от преводачи се среща при годишните причастни.

За първи септември има причастен на Георги Критски, преведен от Атанасий в ръкопис 5/63.

За Богоявление Атанасий е превел причастен от Даниил протопсалт в ръкопис 5/63.

За Лазаровден има причастен на Петър Лампадарий с преводач Атанасий в ръкопис 5/63 на първи глас.

За Петдесетница се открива причастен от Петър Лампадарий, преведен от Акакий в ръкописи 5/49 и 5/84.

Причастният за Преображение от Даниил Протопсалт е преведен от Акакий. Открива се в ръкописи 5/49 и 5/84 на седми глас. Причастен за Преображение от Константин Протопсалт е преведен Прокопий и се открива в ръкопис 5/63 на втори глас.

Причастен за светия от Теодор Фокейски, преведен от Акакий има в ръкопис 5/49 и 5/84.

Причастен за апостол от Даниил Протопсалт, преведен от Акакий има в ръкопис 5/49.

За обновление на храм от Мануил Протопсалт, преведен от Епифаний има в ръкопис 5/92.

Причастен за 14 септември от Даниил Протопсалт, с преводач Атанасий се открива в ръкопис 5/92.

За Архангеловден от Даниил Протопсалт, преведен причастен от Атанасий има в ръкопис 5/92.

„Вкусите и видите” - Причастен за Преждеосвещената литургия

От причастния за Преждеосвещената литургия се откриват три авторски причастни на свещеномонах Атанасий на 6 глас в ръкописи: 5/87, 5/92, НР 115, НР 522, 5/31, 5/49, 5/49, 5/63, 5/74, 5/77, от монах Ксенофонт на 7 и 8 глас в ръкопис: 5/63, както и на 8 глас в ръкописи: 5/84, 5/92, НР 522, 5/49, 5/50, 5/74, 5/77.

Откриват се три преводни причастни на Петър Лампадарий с преводач свещенодякон Кирил на глас 1 и 5 в ръкописи: 5/49, 223-224; 5/84, 582-585; и на Йоан Клада с преводач Неофит Рилски на 1/5 глас в ръкописи: 5/92, НР 115, 5/31, 5/63, 5/74, 5/77 и с автор Георги Критски и преводач Неофит в ръкописи: 5/92, НР 115, 5/63, 5/74, 5/77.

Творчеството на причастни песнопения на свещеномонах Атанасий и Неофит Рилски многократно надхвърля творчеството на другите музикални дейци.

От изследвания материал се вижда, че Неофит Рилски е предпочитал преди всичко да превежда причастни песнопения на утвърдените майстори, отколкото да съставя свои. Вероятно това е продиктувано от чувството на дълбоко смирение и скромност, на силна самокритичност. Неофит Рилски е бил проникнат от високото съзнание, че само един „изкусен” специалист може да се заеме със съставянето на църковни песнопения.

Сладкогласни ирмоси

Това е музикален жанр, популяризиран от Петър Берекет, който е много сходен мелодически до пространните пападически песнопения от литургията като херувимските песни и причастните. Много често дори и днес сладкогласни ирмоси се изпълняват вместо причастен. Сладкогласният ирмос е слабо застъпен в рилските музикални ръкописи с изключение на ирмоса, посветен на основателя на Рилския манастир – св. Йоан Рилски. Той е включен в неговата служба за 19 октомври.

Тъй като „похвалната песен“ има подвижността на стихирарическия вид пение и тежестта на пападическата форма, при която липсва коленообразното мелодическо развитие и даденият мотив се разгъва по други пътища чрез отклонявания, преплитания, то напевът на глас 4 легетос представлява най-подходяща форма за подобен род молитви. Изобилстващите в песнопението секвенции и имитации не са отекчителни за слушане, благодарение на майсторското им вплитане в мелодическата тъкан на творбата. Ирмосът е интересен с това, че завършва с така наречения „терирем“, употребяван в тържествени случаи още от времето на св. Йоан Кукузел, за да се придаде на песнопението особена тежест при израз на радост или скръб.

2. Изпълнителски проблеми

В Рилския манастир е запазена практика, идваща от Атон и отнасяща се до момента на изпълнение на причастния. Евхаристийният Христос вече е на светия престол в олтара и предлага Себе Си на всички. Цялото братство и всички присъстващи на литургията извършват благоговейно поклонение. Първо изпросват прошка от всички светии, чийто икони и мощи се намират в храма, изпросват прошка от всички присъстващи и най-важното всеки път, когато минават пред закритите царски двери се покланят на Самия евхаристиен Христос, който се намира в олтара. Това до голяма степен ограничава участието на повече певци в пеенето на

причастния. Наблюдава се все по-често тенденцията причастният да се пее само от водача на клироса, като, ако празникът е голям или има много певци пеещи на двата клира, изпълняването на причастния се поема от водача на левия клир. Това поражда редица специфики. Псалтът, изпълняващ причастния, трябва да бъде добре обучен певец притежаващ голям гласов диапазон и музикално майсторство за да покрие почти сам големите изисквания, които предполагат папдическите причастни песнопения. Прави впечатление късната тенденция в рилската певческа школа за премахване на териремите, които по традиция се поставят в края на песнопението. До към срещата на XIX в. в рилските музикални ръкописи педантично се поместват такива териреми, особено в преводите на византийските образци. След всеки причастен присъства терирем и в „усобната книга” на Неофит Рилски. В по-късните ръкописи от втората половина на 19 в. териреми вече се срещат изключително рядко. Освен като мистична безсловесна молитва териремът има и практическо значение, дава повече време, което той изисква за неговото изпълнение. Време, което е нужно за поклонението на присъстващите и причастяването на свещенослужителите в олтара. Единственият терирем, който продължава да се преписва неотменно е в сладкогласния ирмос „Покаяния учителя” от свещеномонах Атанасий за 19 октомври в чест на св. Йоан Рилски. Според мен, премахването на териремите е свидетелство за упадък на разбирането на такива молитвено-музикални литургични елементи и свидетелство, както за намаляване числеността на рилското братство, така и за все по-слабото посещение на миряни по време на Божествените литургии.

Приноси на дисертационния труд

1. Настоящото изследване е единствено в съвременната медиевистика и православна литургика по темата за причастните песнопения в рилските музикални ръкописи. То запълва една празнина в академичните изследвания

по въпроса и дава база за понататъшни изследвания на причастните песнопения и на Рилската певческа школа.

2. За пръв път бяха проучени, систематизирани и класифицирани причастните песнопения в ръкописите от Рилския манастир.

3. При изследването на музикално ръкописната сбирка в библиотеката на манастира бяха открити 18 уникални авторски причастни песнопения.

4. Бяха открити множество преводи на причастни песнопения, достигащи до 44, неизвестни до момента в академичните среди и невлизащи в съвременния репертоар на църковните певци и хорове.

5. Като автори на причастни песнопения бяха открити: Атанасий, Неофит Рилски, Ксенофонт, Аверкий и Исай. Всеки от тези автори твори с разпознаваем стил и особености. Атанасиевите творби се отличават със завладяваща „простота“ и естествени модуляционни отклонения. Той е най-продуктивният автор, който твори преди всичко седмични причастни песнопения. При настоящото изследване се установи, че неговият причастен за понеделник „Творяй ангели“ е най-разпространеното причастно песнопение в рилските музикални ръкописи. Той дори е изместил преводите на утвърдените гръцки майстори и е преписван педантично в музикалните антологии от Рилския манастир.

6. Беше установено, че монах Ксенофонт, който е и калиграфът, преписвач на едни от най-богатите рилски музикални ръкописи, твори причастни песнопения само на седми глас, което показва неговото предпочитание към тежкия в техническо отношение седми пападически глас. Той твори причастен и за петък също на седми глас, който традиционно се нотира на 5 глас. Излизайки от тази гласова традиция неговият причастен

остава единствения на този глас, както в рилските музикални ръкописи, така и в съвременните и възрожденски славянски печатни псалтикийни сборници.

7. Също така при изследването се установи, че причастните песнопения с автор йеромонах Неофит Рилски за вторник и събота се оказаха идентични с неговите ранни преводи на същите причастни на един от най-популярните гръцки автори Петър Лампадарий.

8. При анализа на музикалните ръкописи се установи, че монах Аверкий твори изключителни кратки причастни песнопения само за неделя почти на всичките осем гласа – без втори и пети.

9. При изследването беше установено, че монах Исай се среща като автор само на едно причастно песнопение - за събота.

10. В дисертацията е предприет опит за изяснение на Богословското значение на причастните песнопения, като са изложени конкретните тълкувания на утвърдени християнски авторитети върху псаломските текстове, избрани за причастни.

11. Бяха изложени изпълнителските особености и съпровождащите ги изпълнителски проблеми на причастните песнопения в Рилския манастир, отразяващи една неизследвана съвременна поместна практика.

12. В хода на настоящото изследване в храм „Св. Иван Рилски” в гр. Дупница открих непознат за науката и неизследван до момента, добре запазен и богат музикален ръкопис, съставен в Рилския манастир през XIX в. Според приписките негов преписвач е калиграфът монах Ксенофонт. Ръкописът е музикална антология, съдържаща песнопения, предназначени за литургията и

около повината от неговото съдържание е посветено на причастния цикъл. Новооткритият ръкопис се явява един от най-богатите на причастни песнопения рилски музикални ръкописи известни до момента. Откриването на този ръкопис разширява кръгозора от музикални паметници на Рилската певческа школа и очертава нови изследователски хоризонти, отнасящи се въобще към феномена Рилски манастир. Предстои да бъдат направени подробен опис и цялостно изследване на ръкописа.

Публикации по темата на дисертацията

1. Богословското значение на литургичните причастни песнопения.
- В: *Българско музикознание 3-4/ 2009*. София, 2009, 37.
2. Причастните песнопения в рилските музикални ръкописи.
- В: *Културното наследство на Рилския манастир – състояние и перспективи на проучването, опазването и реставрирането му*. София, 2009, 101.
3. Рилската певческа школа през XIX век.
- Под печат. Доклад изнесен на конференцията: „*Литургическото богословие в България: история, съвременно състояние и перспективи*”, проведена се в София на 11.11 и 12.11. 2010 г.
4. Новооткрит рилски музикален ръкопис от XIX в.
- Под печат. Доклад изнесен на конференцията: *Конференция "Наследството на о. Неофит Рилски: изкуствоведски, богословски и филологически аспекти"*, проведена се в София на 14. 04 и 15. 04. 2011 г.